

واکاوی ادراک ایرانیان در مواجهه با طبیعت (مطالعه موردی: بررسی تولیدات علمی در رشته معماری منظر و حوزه هنر و معماری)

مریم فرهی فریمانی^۱، مهدی حقیقت‌بین^{۲*}

^۱ کارشناس ارشد معماری منظر، دانشکده هنر، دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ایران

^۲ استادیار دانشکده هنر، دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ایران

تاریخ پذیرش: ۹۵/۰۴/۲۶

تاریخ دریافت: ۹۴/۱۰/۱۲

چکیده

چنین به نظر می‌رسد که رفتار انسان با طبیعت و به طور خاص گیاه، با اعتقاد انسان‌ها ارتباط مستقیم دارد. این مهم بر زندگی فردی و جمعی انسان، شکل‌گیری و مکان‌یابی و سازماندهی کالبدی و فضایی شهرها و مجتمع‌های زیستی تأثیر مستقیم داشته است. در این باره و مطابق با نخستین هدف پژوهش حاضر، تحقیق درباره سیر تاریخی مواجهه ایرانیان با طبیعت و تبیین جایگاه آن در زندگی ایشان انجام گرفته که با استفاده از روش توصیفی-تحلیلی و شامل دو بخش پیش و پس از اسلام است. مطابق با هدف دوم مقاله، دیدگاه دانشجویان و متخصصان معماری منظر به عنوان نماینده بخشی از جامعه معاصر فعال در این حوزه و با بررسی موضوع‌های تولیدات علمی ایشان مورد مطالعه قرار گرفته است. در این بخش از روش تحلیل واژگانی و محتوایی (مفهومی) استفاده شده و نتایج حاصل بیان‌کننده تغییر تدریجی جایگاه طبیعت در میان قشر هدف و گویای شکل‌گیری نگاه مادی-علمی به طبیعت در کنار نگاه ارزشی نژاد آنان است. در تحلیل محتوایی پایان‌نامه‌ها، رویکردهای عمده، شامل باغ ایرانی و منظر اساطیری، مطالعه مناطق طبیعی، روش‌های حفاظت و احیای مناطق طبیعی، زیبایی‌شناسی طبیعت، بحران‌های محیطی شناسایی شدند که نماینده تمایلات فکری دانشجویان معاصر کشور هستند. در بخش مقاله‌ها نیز موضوع‌هایی نظیر نظم طبیعی و کیهانی، جهان مابعدالطبیعه، حضور عناصر طبیعی در معماری ایران، الهام از گیاهان در طراحی معماری، نقش طبیعت در شکل‌گیری شهر، تأثیر سبزی‌نگی بر سلامت روان، بررسی اسطوره‌های گیاهی در معماری معابد، سبزه‌راه و پارک اکولوژیکی و طبیعت‌گرایی در هنر نقاشی و فرش استخراج شدند. با توجه به یافته‌های این پژوهش به نظر می‌رسد سه نگرش قداست‌گرا، نشانه‌گرا و علم‌گرا، از گذشته تا به امروز نسبت به طبیعت در ایران وجود داشته که سهم آنان متفاوت بوده است.

واژگان کلیدی: معماری منظر، تفسیر منظر، طبیعت، دانش‌آموختگان معماری منظر.

* E-Mail: Haghghatbin@modares.ac.ir

مقدمه

طبیعت مهم‌ترین متغیر محیطی است که زندگی انسان را از ابتدای تاریخ تحت تأثیر قرار داده است و لذا نقش مؤثر آن در سیر تکامل انسان همواره مورد توجه و بررسی‌های عمیق اندیشه‌مندان علوم مختلف قرار گرفته است. امروزه ریشه بخشی از بحران‌های انسانی و روابط اجتماعی در نگاه به پیشینه تاریخی محیط زندگی جست‌وجو می‌شود که انسان در تعامل با آن بوده است. این تغییرات لزوماً به صورت کوتاه‌مدت ایجاد نمی‌گردد بلکه در گذر زمان و تغییر نسل‌ها در رفتار انسان‌ها به تدریج نمود پیدا می‌کند. در این پژوهش از میان متغیرهای موجود در محیط اطراف انسان، طبیعت و به طور خاص گیاهان، مورد بررسی قرار گرفته است. از رهگذر یافته‌های شهودی و علمی می‌توان به اهمیت مسئولیت‌پذیری انسان در برابر محیط اطرافش پی برد و این سبب شد که در این پژوهش به برخی مسائل با جزئیات کافی نگریسته شود.

چنین به نظر می‌رسد که در طول تاریخ دو نوع نگاه به طبیعت وجود داشته که به دو بخش ارزش‌گرایانه و علمی-مادی قابل تقسیم است (شرقی و قنبران، ۱۳۹۱: ۱۰۹ و ۱۱۰). در نگاه علمی-مادی طبیعت از الهام بخش‌ترین عوامل محیط پیرامون انسان محسوب و به عنوان نظامی هماهنگ و قابل بهره‌برداری شناخته می‌شود. از این رو طبیعت الگویی هوشمند محسوب می‌شود که بسیاری از طرح‌های خلاقانه در حوزه‌های تکنولوژی و فرامردن نیز از فرایندهای جاری در آن وام می‌گیرند (پیشین: ۱۱۱ و ۱۱۲؛ مهدی‌نژاد و همکاران، ۱۳۹۴: ۲۷). در کنار الگوبرداری، البته طبیعت به عنوان ماده خام قابل فرآوری و قابل برداشت شناخته می‌شود که امکان تغییر در نظام آن برای بهره‌وری وجود دارد. در مقابل، در نظام ارزش‌گرایانه طبیعت بخشی از نظام و سازمان ارزشی هر فرهنگ به حساب می‌آید. در این نگاه نظام ارزشی افراد متأثر از ارزش‌هایی است که بیانگر عقاید راسخ آن‌ها نسبت به اعمال، حالات و رفتارهایی است که نسبت به موضوع‌های مخالف، ارجح شناخته می‌شوند. از سوی دیگر ارزش‌های پذیرفته شده فرد، تأثیر عمیقی در نگرش افراد دارد که در نهایت منجر به آشکار شدن این ارزش‌ها در رفتار افراد می‌شود. در این رویکرد، رفتار انسان همراه با احترام و توجه به طبیعت به عنوان امری ارزش‌مند است. لذا نوع نگاه افراد به موضوع‌های یکسان، از عوامل زیادی تأثیر می‌پذیرد که می‌تواند به تنهایی تفسیر آن‌ها از موضوع مورد نظر را دست‌خوش تغییرات جدی نماید.

طبیعت به عنوان نخستین بستر شکل‌گیری فضاها و عناصر مصنوع است که در آن کوچک‌ترین مداخله از سطح مناسب‌سازی و دست‌رسی‌پذیری تا دخالت‌های گسترده کالبدی در حد شهر و سکونت‌گاه اتفاق می‌افتد (یزدگرد، ۱۳۹۰: ۸۰). طبیعت بستر شکل‌گیری شهر نیز است و هرچقدر هم که محیط انسان‌ساخت باشد در آن حضور دارد (مجهتدی، ۱۳۸۹: ۱۴). تلفیق

فضاهای انسان‌ساخت با عناصر طبیعی، مجموعه‌هایی از زیباترین تا بدترین چشم‌اندازهای بشری را ایجاد می‌کنند که با نوع نگرش سازندگان نسبت به طبیعت ارتباط مستقیم دارد.

در باب روشن‌تر شدن این موضوع در این پژوهش به تدقیق انواع نگاه به طبیعت در گذشته و خصوصاً امروزه پرداخته شده است. این مقاله دو هدف را پی می‌گیرد. نخست بررسی چگونگی ارتباط میان ادراک و رفتار ایرانیان در برخورد با طبیعت در طول تاریخ و چگونگی نمود آن در زندگی روزمره است. این مهم با تأکید بر نحوه نگاه به طبیعت (مادی یا ارزش‌گرایانه) که متناسب با شاخص‌های فرهنگی و مذهبی مدرک است انجام گرفته است. دوم بررسی دیدگاه بخشی از فرهیختگان معاصر (دانشجویان و صاحب‌نظران رشته معماری منظر) از طبیعت و چگونگی ظهور آن در انتخاب موضوع پایان‌نامه‌ها و مقاله‌های مرتبط است.

پرسش‌های پژوهش

- ۱- ادراک ایرانیان از طبیعت بکر و اصیل در زمان‌های گذشته چگونه بوده است؟
- ۲- کیفیت و کمیّت ادراک طبیعت بکر در دوران معاصر در میان دانشجویان معماری منظر و متخصصان حوزه هنر و معماری چگونه است؟

روش پژوهش

در این مقاله برای پاسخ به سؤال نخست از بعد کیفی با اتخاذ رویکرد توصیفی-تحلیلی، به منابع تاریخی استناد شده، اطلاعات مورد نیاز از طریق مطالعه و فیش‌برداری جمع‌آوری شده است. در بخش دوم مقاله به منظور پاسخ به پرسش دوم به تحلیل وازگانی و تحلیل محتوایی (مفهومی) اطلاعات حاصل از مطالعه پایان‌نامه‌ها و مقاله‌ها و نیز مصاحبه با صاحب‌نظران پرداخته شده است. دلایل انتخاب پایان‌نامه‌ها و مقاله‌ها به عنوان شاخص بررسی رابطه ادراک انسان معاصر و طبیعت بکر، به شرح ذیل است:

- ۱- نگارندگان در شرایطی کاملاً آزاد و عادی اقدام به گزینش موضوع پژوهشی مورد علاقه خود می‌کنند. بنابراین گرایش به موضوع طبیعت بکر از میان انبوه مباحث قابل بررسی، شاخصی قابل توجه در سنجش ادراک و تمایلات افراد محسوب می‌شود.
- ۲- دانشجویان معماری منظر و متخصصان این حوزه، نمونه‌ای از افراد معاصر ایرانی درگیر با حوزه طبیعت هستند و با مسائل و چالش‌های مواجهه و تعامل با طبیعت به مقدار قابل قبولی آشنایی دارند. این موضوع سبب می‌شود مبحث طبیعت به عنوان اصلی‌ترین عامل «تبادل با زمینه» در ساختار ذهنی و ادراکی ایشان مد نظر قرار گیرد که این مهم می‌تواند دقت پژوهش را بالا ببرد.
- ۳- استادان و راهنمایان دانشجویان و زمینه‌های پژوهشی ایشان، کم و بیش به میزان و کیفیت گرایش به موضوع طبیعت توصیه دارند.

تحت حاکمیت عالم فراطبیعی است و همه امور مستند به اراده خدایان است. در تفکر متافیزیک انسان به جهان‌مداری معتقد است و نسبت دیگری با عالم پیدا می‌کند. در دوره سوم که حاکمیت پوزیتیویسم یا دوره علمی است، و نقطه شروع آن را می‌توان از دوره رنسانس تا عصر حاضر در نظر گرفت، انسان خود را با بهره‌گیری از نیروی عقل مرکز جهان می‌پندارد و به شناسایی قوانین طبیعت مبادرت می‌ورزد (مددی‌پور، ۱۳۷۷: ۱۰).

چنین به نظر می‌رسد دوره‌های پیش از اسلام، پس از اسلام و معاصر در ایران با دوره‌های ربانی، متافیزیک و دوره علمی در نظریه آگوست کنت تا اندازه‌ای هم‌پوشانی دارند که در ادامه به تفصیل مورد بررسی قرار گرفته‌اند.

دوره پیش از اسلام

از دیرباز انسان طبیعت را چون وسیله‌ای برای بهتر شناختن آفریدگار خویش کاویده است. عناصر طبیعت بکر، از آن‌جا که آفریده‌ها و نمادهایی خدایی‌اند، از هر آن‌چه آدمی خلق می‌کند ازلی‌تر و جامع‌ترند. در واقع جوامع در جستجوی رازهای نهفته در طبیعت و ارتباط با آن بوده‌اند تا از رهگذر آن بتوانند بر نیروهای طبیعی غلبه کنند که گاهی بر آن‌ها مستولی می‌شود. بسیاری از هنرهای آن‌ها در واقع مقابله مستقیم با شیطینی است که در صورت بیماری روحی و جسمی در کالبد انسان جای گرفته و او با استمداد از این نیروهای موجود در طبیعت به دنبال خروج شیاطین از جان، تن و کاشانه خود است (پورجعفر و مهندس‌پور، ۱۳۸۴: ۳).

از آن‌جایی که ایرانیان باستان قومی بوده‌اند که تداوم حیات آن‌ها به کشاورزی و نیروهای موجود در آب و طبیعت وابسته بود، لذا، اسطوره‌های ایرانیان غالباً بر نیروهایی متمرکزند که در طبیعت دیده می‌شوند یا طبیعت، آن‌ها را منعکس می‌کند (حقیقت‌بین، ۱۳۸۹: ۲۱). بنابراین می‌توان گفت که نوع ارتباط ایرانیان باستان با طبیعت ریشه در اسطوره‌ها داشت. در مورد اساطیر باستانی ایران که از طبیعت و گیاهان متعدد انتخاب شده‌اند، می‌توان به چند نمونه اشاره کرد که نشان از ارتباط عمیق ایرانیان باستان با عناصر طبیعت به خصوص «گیاه» دارد.

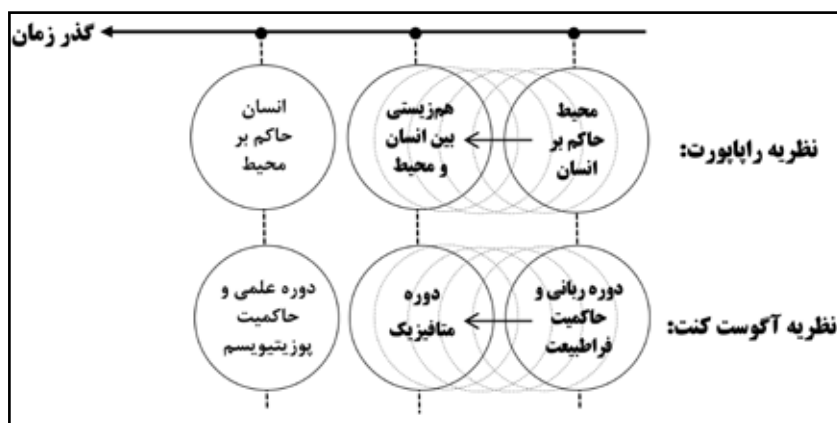
اسطوره گیلگمش^۱ از این جمله است که در آن اوتنایش تیم^۲ به عنوان هدیه سر راهی با او از گیاهی سخن می‌گوید که خاصیت آن بخشیدن جوانی به پیران است و گیلگمش برای به دست آوردن آن باید به اعماق دریا برود (هوک، ۱۳۶۸: ۷۲). اسطوره قابل

۴- رشته تحصیلی معماری منظر پلی بین خلاقیت، طبیعت و علوم محیط‌زیستی برقرار می‌کند و این بررسی‌ها میزان توجه دانشجویان و صاحب‌نظران به این موضوع را آشکار می‌سازد.

در این پژوهش محدودیت‌هایی نیز وجود دارد که آگاهی از آن‌ها می‌تواند در تعمیم یا عدم تعمیم نتایج به دست آمده به کل جامعه مؤثر باشد. اگر طبیعت بکر به عنوان بستری از محرک‌های محیطی فرض شود و دانشجویان معماری منظر، ادراک‌کننده آن محرک‌ها باشند، محدودیت‌های پژوهش حاضر را می‌توان، جمعیت هدف (دانشجویان معماری منظر و متخصصان هنر و معماری) به عنوان نماینده جامعه افراد معاصر، مؤلفه‌های شخصیتی نگارندگان و ویژگی‌های محرک‌های ادراک‌شونده و هم‌چنین انتخاب عنصر گیاه از انواع مختلف آن در مقایسه با دیگر عناصر همچون آب، خاک و غیره در نظر گرفت.

مبانی نظری

مطالعه نظریه‌ها در مورد رابطه انسان با طبیعت از این جهت مهم است که می‌توان به تغییر دیدگاه انسان نسبت به طبیعت پی برد. در یک تقسیم‌بندی کلی رابطه انسان با طبیعت در رویکرد نخست، مذهبی و کیهان‌شناختی است که محیط حاکم بر انسان است و انسان کمتر از طبیعت اهمیت دارد. در رویکرد دوم، بین انسان و طبیعت رابطه هم‌زیستی وجود دارد. انسان و طبیعت در وضعیت متعادل قرار دارند و انسان خود را نسبت به خداوند مسئول طبیعت و زمین می‌شمارد. در رویکرد سوم، ابتدا انسان کامل‌کننده و تعریف‌کننده طبیعت، سپس خلق‌کننده و سرانجام تخریب‌کننده آن است. در دو رویکرد نخست رابطه انسان و طبیعت فردی است و انسان همواره با طبیعت تعامل می‌کند، در حالی که در مورد سوم طبیعت به آن چیزی اطلاق می‌شود که بر روی آن کار می‌شود و مورد بهره‌برداری قرار می‌گیرد (Rapoport, 1969: 75). این تقسیم‌بندی به‌طور مشابهی در نظریه آگوست کنت در باره سیر معرفت در تاریخ بیان شده است. مطابق نظریه وی، سه دوره متفاوت یعنی دوره ربانی، دوره متافیزیک و دوره علمی از یکدیگر قابل تفکیک است. در دوره نخست انسان

نمودار شماره ۱: تقسیم‌بندی رابطه انسان با طبیعت در گذر زمان از دیدگاه نظریه پردازان مختلف

توجه دیگر دوموزی^۳ و اینانا^۴ است که «دوموزی شکل سومری نام آشناتر تموز^۵ است و اینانا[اینانا همسر دوموزی است] نیز معادل ایشتر ملکه آسمانی سامی است. دوموزی نمونه نخستین همه خدایان گیاهی است. این دو می‌میرند و همراه با تولد دوباره رستنی‌ها در بهار برمی‌خیزند» (پیشین: ۲۴). در اسطوره آتانا^۶ نیز از خاصیت زندگی بخش بودن گیاهی با نام گیاه تولد نام برده شده است. اتانا پادشاهی است چون برای جانشینی و تداوم سلطنت خود پسری نداشت، هر روز برای شاماش^۷ قربانی و از این خدا تمنا می‌کرد جانشینی به او عطا کند (هوک، ۱۳۶۸: ۷۸ و ۷۹). هم‌چنین در اسطوره‌های بابل و ایران باستان، جنگل‌گردشگاه پریان است که طبیعت را به حرکت و جنب‌وجوش درمی‌آورند (گریمال، ۱۳۶۹: ۱۱۸ و ۱۱۹).

با توجه به نمونه‌های ذکر شده می‌توان گفت که از نظر ایرانیان باستان از میان عناصر طبیعت، گیاهان، یکی از شناخته‌شده‌ترین اسطوره‌ها بودند و بیش‌تر تقدیس می‌شدند. دلیل دیگری که گواه این مدعاست، درخت زندگی است. در باور ایرانیان، چنان که در بهمن‌یشت (فرگرد ۲ بند ۱۴) آمده است، این درخت دارای هفت شاخه است و اشاره به هفت ستاره مقدس یا هفت ملتی دارد که ایرانیان بر آن فرمان‌روایی می‌کردند (پورخالقی، ۱۳۸۱: ۹۸).

از نمونه‌های دیگر تقدیس عناصر طبیعی می‌توان به نیایشگاه‌های مهر و آناهیتا اشاره کرد. بیش‌تر بناهایی که در دل کوه‌ها، کنار چشمه‌ها و درختان مقدس بنا شده، نیایشگاه مهر و آناهیتا بودند که امروزه نیز زیارتگاه زرتشتیان و مسلمانان است که در طول تاریخ و با ظهور ادیان جدید دچار دگرگونی شده‌اند (جوادی، ۱۳۸۶: ۱۲ و ۱۳). در واقع با ظهور آیین مهرپرستی، آب و خورشید که از مظاهر طبیعت هستند، به ترتیب نمادهای آناهیتا و مهر بودند و اغلب نیایشگاه‌های آن‌ها در فاصله نزدیک با عناصر طبیعی ساخته می‌شد.

با ظهور دین زرتشت، نوع ارتباط ایرانیان با طبیعت تحت تأثیر آموزه‌های اوستایی بود. این آموزه‌ها شامل ستایش طبیعت، نیروهای طبیعت، جشن‌های طبیعت و آداب مواجهه با طبیعت است (نقره‌کار، ۱۳۹۲: ۹۹). در متون زرتشتی منشأ و چگونگی پیدایش گیاهان تشریح شده است. گیاه در مرحله چهارم آفرینش توسط هرمزد آفریده شد. او به یاری بهمن گیاه را برویانید و امرداد را به یاری گیاه برای مقابله با اهریمن

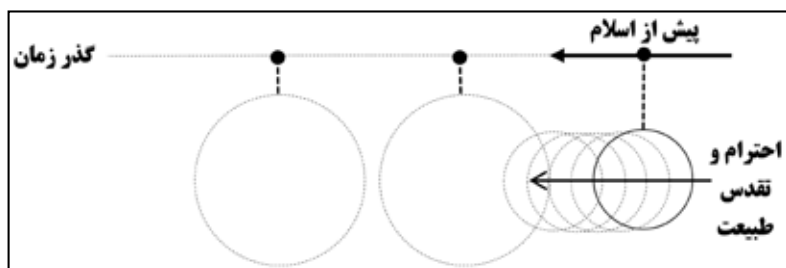
قرار داد (بهار، ۱۳۶۲: ۱۵). در آیین زرتشتی در بعضی از مراسم دینی و یا به وسیله شخصیت‌های خاص، از گیاهان به صورت ویژه استفاده می‌شود؛ از جمله استفاده از گیاهان به صورت «برسم» (آموزگار، ۱۳۷۴: ۲۷). گیاه دیگری که در نزد آنان مقدس

بوده هوم^۸ نام دارد (کزازی، ۱۳۷۶: ۵۰). هم‌چنین درخت ویسپویش^۹ نیز دارای اهمیت فوق‌العاده‌ای بود که در متون زرتشتی از آن نام برده‌اند. از جمله صفات این درخت می‌توان به درمان‌بخشی، دورکنندگی غم و غیره اشاره نمود. هم‌چنین این گیاه در نزد ایرانیان باستان جایگاه سیمرغ است (طاووسی، ۱۳۸۱: ۴۶).

در دوران هخامنشیان اهمیت گیاهان نزد ایرانیان معطوف به باغ‌سازی و نگهداری از گیاهان شد. از آن جمله می‌توان به باغ‌های تخت جمشید و به خصوص باغ پاسارگاد اشاره کرد. در شرح باغ پاسارگاد از زبان گزنفون آمده است که کوروش چگونه سردار یونانی را به تماشای باغ خود برد و در مورد طرح کاشت درختان توضیح داد. در جدول شماره ۱ به نگرش و چگونگی نمود طبیعت گیاه محور در مراسم آیینی ایرانیان در پیش از اسلام پرداخته شده است.

جدول شماره ۱: نگرش و چگونگی نمود طبیعت در مراسم آیینی ایرانیان در پیش از اسلام

دوران	چگونگی نمود طبیعت گیاه محور در مراسم آیینی	نام خدایان، ایزدان و مقدسان مرتبط با طبیعت	آداب مواجهه با طبیعت (معماری، منظر، آیین)
دوران باستان	گیاه (جنگل)	گیلگمش، دوموزی، اتانا	یافتن گیاهان خاص در طبیعت (خدا گیاهان)
آیین مهرپرستی	ندارد	مهر، آناهیتا	ساخت نیایشگاه‌ها در کنار درخت مقدس
ظهور آیین زرتشتی	گیاه (گوکرن، هوم، ویسپویش)	اردیبهشت، امرداد	استفاده از برسم و هوم در مراسم آیینی
دوران هخامنشیان	گیاه (سرو)	ندارند	باغ‌سازی، اهمیت درخت و درختکاری

نمودار شماره ۲: تجلی احترام و تقدس طبیعت در رابطه انسان- طبیعت پیش از اسلام

دوره پس از اسلام

پس از ظهور اسلام و ورود آن به ایران، دیدگاه دینی و اعتقادی ایرانیان در مورد طبیعت هم‌چنان ادامه یافت. چنین به نظر می‌رسد که انسان ایرانی مسلمان برای طبیعت و عناصر آن

با اقلیم خشک نقش ایفا کرد. این رویکرد به مفهوم غنی «چهارباغ» رسید که ریشه در پیش از اسلام دارد. باغ ایرانی به عنوان نمونه‌ای متعالی منظر ایران تصویر باورهای انسان ایرانی- اسلامی را تا حد زیادی منعکس کرده است (جدول شماره ۲).

همچنین یکی از قابل توجه‌ترین ویژگی‌های شهر اسلامی در مفهوم سنتی آن عبارت است از هم‌سازی کامل آن با بوم طبیعی و هماهنگی با آب و هوا و سایر شرایط طبیعی و اقلیمی (محمدی و شیخ‌بیگللو، ۱۳۸۷: ۳۸۴). در جامعه آرمانی (یا شهر اسلامی) انسان با طبیعت همساز، یکسان و انیس است. شهر اسلامی به نحوی پایه‌ریزی می‌شود که نشانگر توافق انسان و طبیعت باشد (خسروی، ۱۳۸۹). در شهرهای سنتی اسلامی، بیشترین استفاده از نور، باد، سایه و موادی که در دسترس بوده به عمل آمده است (ملکی و سعیدی، ۱۳۹۴: ۳۶). باغ‌سازی به عنوان یکی از نشانه‌های طبیعت در شهرهای اسلامی به کمال خود رسید. دلیل این امر تأکید قرآن و اسلام به ارتباط با جهان طبیعی اطراف و دلیل دیگر محیط بیابانی و اقلیم گرم مناطق شهرهای اسلامی بوده‌اند (پیرنیا، ۱۳۷۰: ۴). شهر اسلامی شیفته چیرگی بر طبیعت نیست بلکه زمینه‌ساز به کارگیری پسندیده آن برای فرجام زندگی آدمی است. شهر اسلامی در پی نیک‌خواهی زمین است (نقی‌زاده، ۱۳۸۵: ۵۵). شهرسازی اسلامی با تمام اجزای طبیعت در سازگاری است؛ از این رو مانند طبیعت، کالبد آن دائم در حال تغییر است در حالی که روح شهر مراحل تکاملی خود را طی می‌کند. از این رو نام شهر اسلامی را می‌توان شهر طبیعی نیز نامید (ملکی و سعیدی، ۱۳۹۴: ۴۵).

اهمیت طبیعت و توجه به زیبایی‌های عناصر طبیعی، به عنوان نشانه‌های الهی و مرتبط با باورهای مذهبی، و هم‌چنین نقش طبیعت در تقویت سرزندگی فضاها شهری تا اندازه‌ای است که در شهرسازی دوران اسلامی، به خصوص عصر تیموری و صفوی، توجه به این مهم در بسیاری موارد حائز اهمیت قرار گرفته بود چنین به نظر می‌رسد که شهرسازی دوره صفوی، به مانند باغ‌سازی و معماری، ارتباطی نزدیک با باورها و مفاهیم عقلی و عرفانی و جهان‌بینی شیعه برقرار کرد و متأثر از ظهور مکتب اصفهان در معماری و شهرسازی این دوره بود. از این رو، شهر به صورت

ماهیت قدسی و معنوی قائل است و خود را به واسطه خداوند، خلقت و نشانه‌های وجودی او، با عالم طبیعت مرتبط می‌داند. البته همان‌طور که نصر (۱۳۸۶) نیز می‌گوید عناصر طبیعت نه به لحاظ ظاهر فیزیکی‌شان، بلکه به لحاظ ماهیت لطیف و حقیقتی که در آن‌ها نهفته است و یکی از نمودهای اعلای الهی هستند، معنا و مفهوم دارند. انسانی که به درجه بالایی از این معنا رسیده باشد خود و طبیعت را با خداوند متحد کرده است.

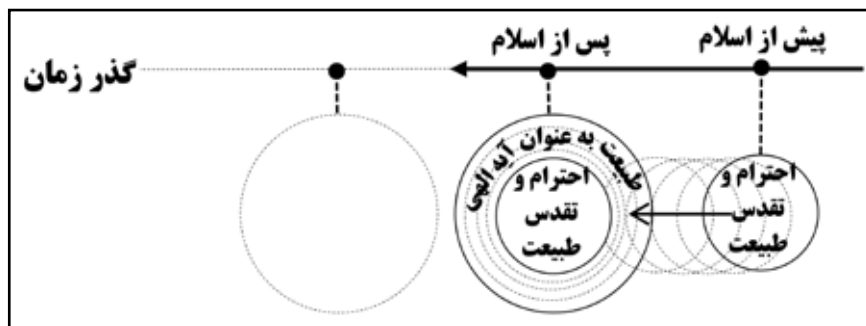
در قرآن نیز به نظر می‌رسد سه دیدگاه به ظاهر متناقض درباره طبیعت مطرح است که آن‌ها را باید سه رکن مکمل هم در یک نظریه کامل دانست. این سه نظریه عبارتند از (نقره کار، ۱۳۹۲: ۵۴): اول: طبیعت بستر لازم برای شکل‌گیری بُعد جسمانی و روحانی و به تعبیری مادر انسان است (هوانشاکم من الارض؛ هود، آیه ۴۳). دوم: ارزش طبیعت از لحاظ وجودشناسی پایین‌تر از بعد روحانی انسان است (والتین و الزیتون، و طور سینین، و هذا البلد الامین، لقد خلقنا الانسان فی احسن تقویم، ثم ردناه اسفل سافلین؛ تین، آیه ۴). سوم: انسان وظیفه استعمار^۱ و تسخیر طبیعت را دارد (استعمرکم فیها؛ هود، آیه ۴۳).

از این سه دیدگاه می‌توان به این نتیجه رسید که طبیعت هرگز تقدس الوهیت را به خود نمی‌گیرد. اما وسیله‌ای برای نزدیک شدن به خداوند است. شاید به همین دلیل است که برخی از آن به «کتاب تکوینی الهی» تعبیر می‌کنند. هم‌چنین جالب است که یکی از نام‌های الهی «محیط» است و این نام همراه با توصیف طبیعت در سوره نساء آیه ۱۲۶ بیان شده که «آنچه در آسمان‌ها و زمین است، از آن خداوند است و خداوند بر همه چیز محیط است».

خداوند در قرآن بارها انسان را به اندیشیدن در طبیعت و عناصر آن دعوت کرده و راه سعادت او را فهم قدسی از این عناصر و رابطه آن‌ها دانسته است (الذاریات، آیات ۲۰-۲۳). هم‌چنین در قرآن کریم به مقتضای مقام، در موارد مختلف به برخی از پدیده‌های طبیعی، سوگند یاد شده است؛ از جمله: شمس، قمر، ستاره، روز، شب و غیره (الشمس، آیات ۱-۷؛ الفجر، آیات ۱-۲؛ الضحی، آیات ۱-۲؛ النجم، آیه ۱ و الذاریات، آیات ۱-۳). از طرف دیگر، طبیعت نسبت به ما، کردار و رفتار ما

بدون درک و شعور نیست. اعمال ما را ثبت و ضبط می‌کند، در سینه نگه می‌دارد و این بایگانی در قیامت مورد توجه قرار می‌گیرد (شفیعی مازندرانی، ۱۳۲۸: ۱۰).

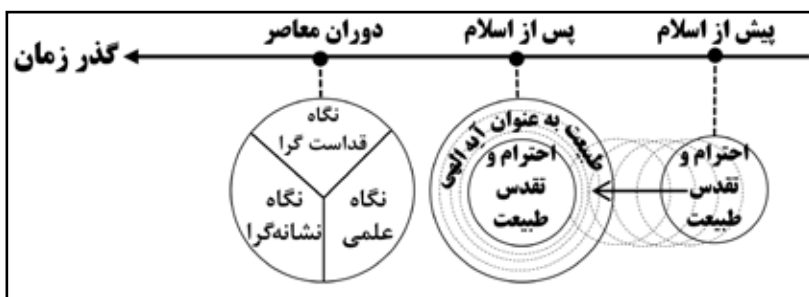
در دوران اسلامی، باغ‌سازی در فرهنگ ایرانیان در جایگاه جایگزینی برای دوری از طبیعت بکر و همسازی

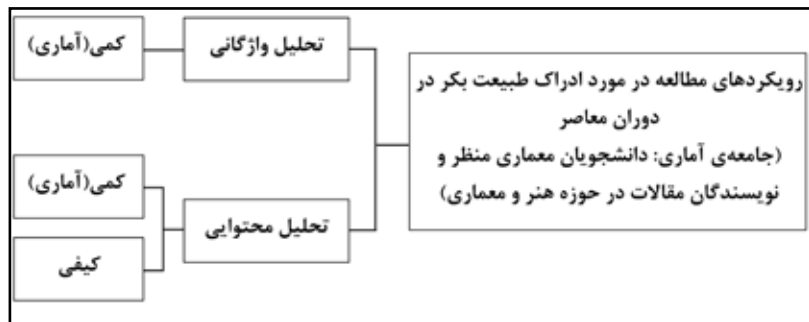
نمودار شماره ۳: طبیعت به عنوان آیه الهی در رابطه انسان- طبیعت پس از اسلام

است که انسان مدرن در دنیای کنونی اصالت را به ماده داده است و رفاه و امرار معاش را به عنوان هدف غایی حیات می‌شناسد. هم‌چنین طبق گفته امین‌زاده (۱۳۸۱) تفکر مرکزیت انسان به عنوان تنها موجود خلاق، هوشیار و تولیدکننده در نظام طبیعت، حقی را در ذهن او ایجاد می‌کند که تنها به خود بیاندیشد و این سبب می‌شود انسان‌مداری پایه استراتژی‌های حفاظت محیطی قرار بگیرد و ارزش محیط‌زیست و طبیعت در اندازه ابزار تنزل یابد؛ به گونه‌ای که انسان بهره‌بردار بی‌رویه از طبیعت را آغاز نماید و حتی در آن‌جا که به دنبال مفاهیمی چون توسعه پایدار و توجه به نیازهای نسل آتی است حفاظت از طبیعت را نه برای خود طبیعت و احترام به آن، بلکه در جهت باقی گذاشتن آن برای انسان‌های آینده مد نظر قرار دهد. این در حالی است که انسان در گذشته طبیعت را به دلیل تقدس و معنویت وجودی‌اش حفظ و پاسداری می‌کرد تا جایی که اسطوره‌ها و نمادهای مذهبی خود را از میان عناصر طبیعت برمی‌گزید. با توجه به مطالب عنوان شده در ارتباط با طبیعت در پیش و پس از اسلام و دوران معاصر، می‌توان نگرش‌های موجود به طبیعت را در سه دسته مشخص تقسیم‌بندی کرد که در نمودار شماره ۴ به‌طور مختصر نشان داده شده است.

برای روشن‌تر شدن کمیّت و کیفیت ادراک و نوع نگاه به طبیعت نزد جامعه دانشجویان و متخصصان حوزه معماری منظر، به عنوان بخشی از جامعه آکادمیک و نخبة معاصر ایرانی، لازم است که این موضوع به صورت ملموس‌تر مورد ارزیابی قرار گیرد. برای این منظور، پایان‌نامه‌های دانشجویی در رشته معماری منظر و مقاله‌های پژوهشی در حوزه هنر و معماری از پایگاه SID انتخاب شدند. این انتخاب‌ها

نمودار شماره ۴: نگاه علمی به طبیعت در کنار نگاه تقدسی و نشانه‌ای در رابطه انسان-طبیعت در دوران معاصر

نمودار شماره ۵: رویکردهای مطالعه در مورد ادراک طبیعت بکر در دوران معاصر

تصویری از بهشت جاویدان و به واقع بهشت روی زمین- جایگاهی درخور انسان به عنوان جانشین خداوند در زمین- ترسیم گردید. در این باره، ایده باغ‌شهر، به عنوان گونه‌ای از باغ ایرانی، از سوی صفویان به منظور توسعه شهرهایی چون اصفهان مورد استفاده قرار گرفت (حقیقت‌بین و همکاران، ۱۳۹۲: ۷).

جدول شماره ۲: چگونگی تجسم و نمود نگرش ایرانیان نسبت به طبیعت در منظرسازی

دوران	اعتقاداتها	پیشینه منظرسازی	نوع نگاه به طبیعت بکر
ایران پیش از اسلام	اسطوره‌ها، آیین مهر و زرتشت	نظام هندسی مشخص و استفاده از الگوی چهارباغ، باغسازی	احترام و تقدس طبیعت
ایران پس از اسلام	اسلام و قرآن	چهارباغ بهشتی	طبیعت به عنوان آیه و نشانه‌های الهی، باغ تمثیلی از بهشت

ادراک دانش‌آموختگان معماری منظر

برای پاسخ به سؤال دوم، در ابتدا مروری اجمالی بر تحلیل رابطه انسان با طبیعت در دوران معاصر از نگاه برخی از صاحب‌نظران خواهیم داشت.

از نظر نصر (۱۳۹۲)، مذهب از دو جنبه در حل بحران‌های معاصر محیط‌زیست مؤثر است. اول آن که اکثر مردم دنیا هنوز با دین زندگی می‌کنند و ایدئولوژی‌های سکولاری که سعی دارند جایگزین دین شوند، خودشان در تلاش

هستند تا نقش دین را ایفا کنند و برخی ارزش‌های مذهبی مانند ممنوعیت کشتن افراد در حالت عادی هنوز در فضای آن‌ها تزیق می‌شوند. دوم آن که مراسم و مناسک دینی به عنوان ابزاری برای ایجاد نظم جهانی هستند. این مبادی واسطه‌ای هیچ‌یک به یکباره به فکر کسی خطور نکرده یا کشف نشده‌اند، بلکه همگی از ملکوت آمده‌اند. بنابراین قطع آن‌ها سبب می‌شود طبیعت تعادل خود را از دست بدهد. بنا به نظر نصر (۱۳۸۶) امروزه ارتباط انسان ایرانی با طبیعت و نحوه برخورد با آن جدای از آن‌چه در سایر کشورها به وقوع می‌پیوندد نیست. این امر، به دلیل جهانی بودن بحران‌های محیط‌زیست و تأثیر گرفتن از غرب و نوع جهان‌بینی امروزی

تحلیل این نمودار حاکی از آن است که دانشجویان به صورت دوره‌های دو ساله به انتخاب موضوعاتی با مفاهیم طبیعت بکر تمایل داشتند یا به سمت این موضوع هدایت شده‌اند. این فرایند هر دو سال یک‌بار اوج و فرود داشته است. برخلاف گرایش پایان‌نامه‌ها که سیر سینوسی داشتند، مقاله‌هایی با عناوین واژه‌های هدف، سیر صعودی را در بازه زمانی یکسان گذرانده‌اند. به نظر می‌رسد دلیل این تفاوت به نگارندگان متون علمی بازمی‌گردد. بخش اعظم نگارندگان پایان‌نامه‌ها دانشجویانی هستند که با تمایلات ذهنی و سپس نظر استادان راهنما به سمت موضوع طبیعت هدایت می‌شوند. زمانی که در یک دوره تحصیلی نگارش پایان‌نامه با موضوع طبیعت انجام می‌شود، در دوره بعدی دانشجویان به سمت موضوع دیگری هدایت می‌شوند. طبق بررسی‌های آماری و نمودار شماره ۶ این فرایند هر دو سال یکبار تکرار شده است. درحالی که نویسندگان مقاله‌ها اکثراً استادانی هستند که به موضوع طبیعت تسلط دارند و همراه جامعه علمی جهانی سیر صعودی تخریب طبیعت و بحران‌های محیطی زیست را درک کرده و در مورد این موضوع مقاله نوشته‌اند.

تحلیل محتوایی

از منظر تحلیل محتوایی، دو رویکرد کمی و کیفی مورد بررسی قرار گرفت. در بعد کیفی، از میان پایان‌نامه‌های شناسایی شده در بخش تحلیل واژگانی که دارای واژه‌های هدف بودند، مفهوم عناوین، محتوای چکیده، اهداف و پرسش‌های پایان‌نامه‌ها مطالعه گردید. این فرایند منجر به شناسایی رویکردهای مفهومی مورد نظر نگارندگان در نوع نگاه به طبیعت شد. این رویکردها شامل باغ ایرانی و منظر اساطیری، مطالعه مناطق طبیعی، روش‌های حفاظت و احیای مناطق طبیعی، زیبایی‌شناسی و بازآفرینی طبیعت، بحران‌های محیط زیستی و بوم‌شناسی است. هم‌چنین از میان مقاله‌های مستخرج، بخش تحلیل واژگانی چکیده و نتایج آن‌ها مطالعه گردید که به صورت مشابه منتج به شناسایی تمایلات ذهنی نویسندگان مقاله‌ها شد. این تمایلات به‌طور عمده شامل نظم طبیعی و کیهانی، جهان مابعد الطبیعه، بررسی حضور عناصر طبیعی در معماری ایران، الهام از گیاهان در طراحی معماری، نقش طبیعت در شکل‌گیری ساختار شهر، تأثیر محیط سبز بر ارتقای سلامت روح و روان، بررسی اسطوره‌ها و نمادهای گیاهی در معماری معابد، سبزه‌راه و پارک اکولوژیکی و طبیعت‌گرایی در هنر نقاشی و فرش می‌شود.

مطالعه محتوایی از بُعد کمی

در بُعد کمی، توجه به پایان‌نامه‌ها و مقاله‌هایی بود که دارای موضوع هدف بودند و مطابق رویکرد واژگانی، بررسی آماری مشابهی صورت پذیرفت. در نهایت با افزودن شاخص (زمان انتشار پایان‌نامه) سیر گرایش توجه به طبیعت بکر و گیاه‌محور در میان پایان‌نامه‌های دانشجویی و مقاله‌ها از حوزه هنر و معماری مورد بررسی و تحلیل

که در بازه زمانی سال ۱۳۸۴ تا پایان سال ۱۳۹۳ محدود می‌شوند به عنوان شاخص محتوایی و موضوعی در بطن این پژوهش شاخصی قابل قبول و مناسب برای افزایش دقت مطالعه به نظر می‌رسند. پایان‌نامه‌ها و مقاله‌های مذکور از منابع در دسترس جمع‌آوری و شناسایی گردیدند و از دو رویکرد عمده تحلیل واژگانی و تحلیل محتوایی (مفهومی) مورد بررسی قرار گرفتند (نمودار شماره ۵).

تحلیل واژگانی

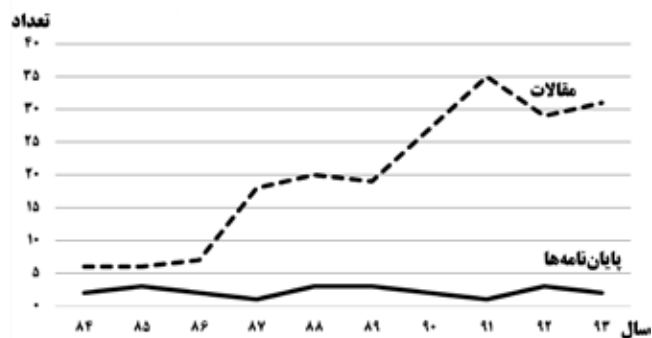
از منظر تحلیل واژگانی، با انجام مطالعه کتابخانه‌ای و مصاحبه با صاحب‌نظران در این حوزه، کلیدواژه‌هایی به عنوان معیار بررسی موضوع پایان‌نامه‌ها و مقاله‌ها انتخاب شدند و با شناسایی پایان‌نامه‌ها و مقاله‌های حاوی واژگان مورد نظر در عناوین آن‌ها، اهداف مورد انتظار این بخش از پژوهش تأمین شد. این کلیدواژه‌ها شامل طبیعت، طبیعی، گیاه، بوم، بکر، محیط و زیست است. هم‌چنین ترکیب معنادار این واژه‌های ساده که منجر به ساخت واژه مشتق یا مرکب می‌شدند نیز مشمول بررسی‌ها قرار گرفت.

مطالعه آماری واژگان هدف در عناوین پایان‌نامه‌ها و مقاله‌ها

از میان انبوه پایان‌نامه‌های دانشجویی، ۲۴۵ پایان‌نامه از دانشجویان معماری، گرایش منظر و ۲۱۸۴ مقاله با رتبه علمی-پژوهشی در حوزه هنر و معماری از پایگاه SID شناسایی شدند و وجود واژه‌های «طبیعی، طبیعت، گیاه، بوم، بکر، محیط و زیست» در عنوان آن‌ها مورد بررسی قرار گرفت. نتایج حاصل در جدول شماره ۳ قابل مشاهده است. شایان گفتن این که در بررسی‌ها مواردی از عناوین هم‌پوشانی داشتند که در شمارش حذف شدند.

جدول شماره ۳: خلاصه مطالعه آماری واژگان هدف در عناوین پایان‌نامه‌ها در رشته معماری منظر و مقاله‌های پایگاه SID در حوزه هنر و معماری از سال ۸۴ تا پایان سال ۹۳

نوع جمعیت آماری	تعداد کل	تعداد دارای واژه‌های هدف	درصد نسبت به کل
پایان‌نامه	۲۴۵	۲۴	۹/۷۹
مقاله	۲۱۸۴	۱۹۱	۸/۷۴

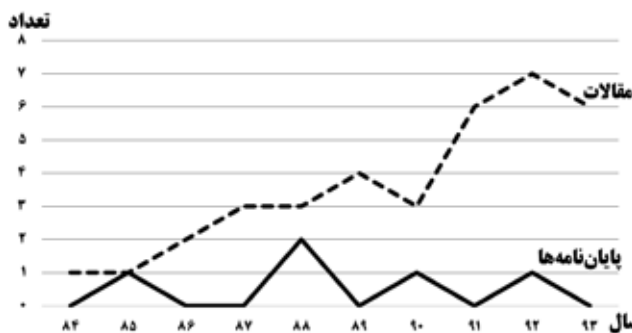
نمودار شماره ۶: سیر گرایش به موضوع طبیعت بکر در عناوین پایان‌نامه‌ها در رشته معماری منظر و عناوین مقاله‌های پایگاه SID در حوزه هنر و معماری با توجه به سال انتشار آن‌ها

قرار گرفت که دارای واژه‌های هدف در عنوان خود بودند. از بعد محتوایی (مفهومی) و کمی ۲۴ پایان‌نامه و ۱۹۱ مقاله هدف مورد بررسی قرار گرفت. با توجه به تطابق موضوع پایان‌نامه و مقاله با طبیعت بکر و گیاه‌محور، از نظر آماری آمایش شده که نتایج در جدول شماره ۴ آمده است.

جدول ۴: خلاصه مطالعه آماری محتوای پایان‌نامه‌ها در رشته معماری منظر و محتوای مقاله‌های پایگاه SID در حوزه هنر و معماری از سال ۸۴ تا پایان سال ۹۳

جمعیت آماری	تعداد کل (تعداد دارای واژگان هدف)	تعداد دارای موضوع هدف (طبیعت بکر و گیاه‌محور)	درصد نسبت به کل
پایان‌نامه	۲۴	۵	۲۰/۸۳
مقاله	۱۹۱	۳۶	۱۸/۸۴

نمودار شماره ۷: سیر گرایش به موضوع طبیعت بکر و گیاه‌محور در محتوای پایان‌نامه‌ها در رشته معماری منظر و محتوای مقاله‌های پایگاه SID در حوزه هنر و معماری با توجه به سال انتشار آن‌ها

نتیجه‌گیری

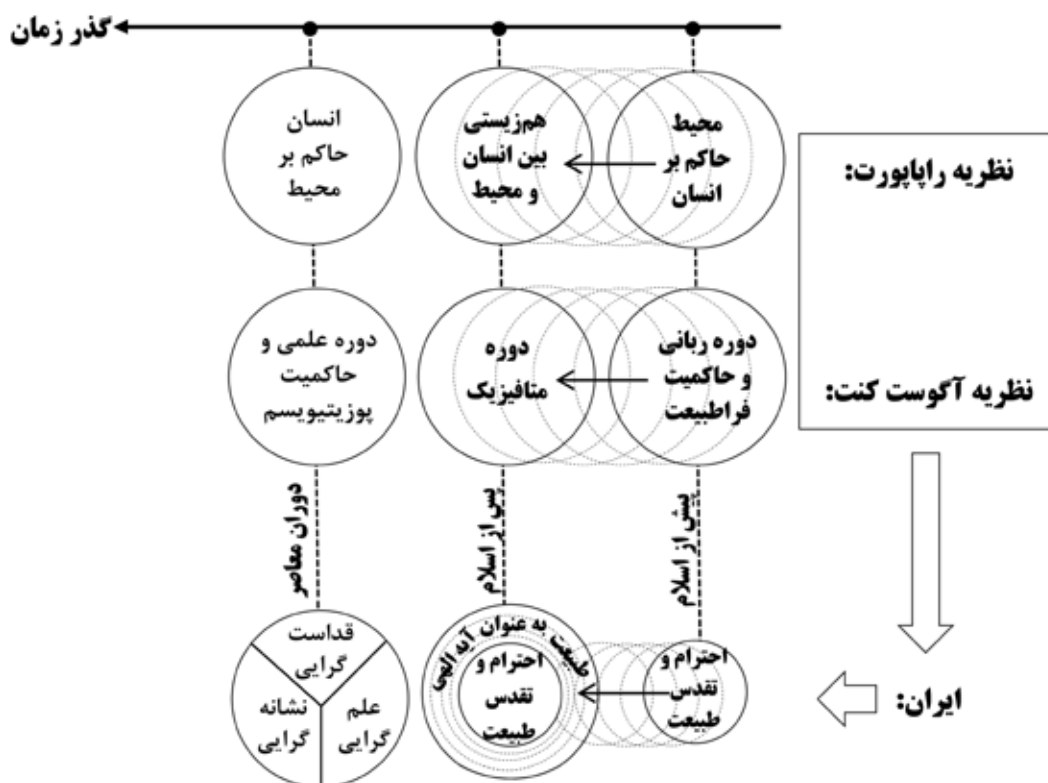
بررسی‌های این پژوهش نشان می‌دهد که در میان ایرانیان سه نوع نگرش قداست‌گرا (دوران پیش از اسلام)، نشانه‌گرا (دوران پس از اسلام) و علم‌گرا (دوران معاصر) در گذر زمان، از گذشته تا به

امروز نسبت به طبیعت وجود داشته است. با توجه به آن چه در قسمت نخست پژوهش بیان شد می‌توان نتیجه گرفت که نوع نگاه ایرانیان به طبیعت خصوصاً عنصر "گیاه" در گذشته ریشه در طرز تفکر و جهان‌بینی ایشان نسبت به طبیعت دارد. همان‌طور که در متن اشاره شد، انسان ایرانی نسبت به طبیعت، فهمی دینی و نگاهی ارزشی داشته و پیوندی درونی با آن برقرار کرده است. در واقع اعتقادات و باورهای مذهبی ایرانیان سبب شده است که رفتار ایشان در مواجهه با طبیعت در پیش و پس از اسلام حکایت از تقدس طبیعت و احترام به طبیعت داشته باشد. از این رو، چنین به نظر می‌رسد که ایرانیان در ادراک طبیعت، به واسطه نوع نگرش مبتنی بر احترام به طبیعت و اعتقادات و باورهای مذهبی، به دنبال شناسایی و تشخیص نشانه‌هایی هستند که در توصیه‌های دینی ایشان نیز به عنوان نشانه‌هایی از قدرت الهی یا تقدس مورد تأکید قرار گرفته است، که این مهم به خوبی در طراحی باغ ایرانی تجسم یافته است.

در زمان معاصر نگاه جزء‌گرایانه انسان و تعدد زمینه‌های پژوهشی در علوم مختلف از جمله معماری منظر، موجب تقویت نگاه علمی به طبیعت در کنار احترام و تقدس آن شده است. نتایج حاصل از این نگرش به خوبی در دو مقیاس خرد و کلان، از شهر، توسعه، پروژه‌های شهری و سبک زندگی جاری در آن گرفته تا معماری، فضای داخلی و زندگی خصوصی جاری و هویدا است. نوع نگاه به موضوع پایان‌نامه و مقاله در حوزه هنر و معماری همانند بسیاری از علوم دیگر نیز گواه این موضوع می‌باشد. می‌توان با بررسی‌های دقیق و جزئی صورت پذیرفته از تحلیل واژگانی بیان داشت که حدود ۱۰ درصد از پایان‌نامه‌ها و مقاله‌های نگارش شده به موضوع طبیعت بکر پرداخته‌اند که در مقایسه با موضوع‌های مشابه و قابل انتخاب عدد نسبتاً بزرگی است. هم‌چنین از بعد تحلیل محتوایی (مفهومی) این عدد با دقت بیش‌تری نزدیک به ۲۰ درصد به دست آمد که گرایش هر چه بیش‌تر پایان‌نامه‌های

جدول شماره ۵: سهم هر رویکرد از پرداختن به طبیعت بکر در میان پایان‌نامه‌های رشته معماری منظر و مقاله‌های پایگاه SID در حوزه هنر و معماری از سال ۸۴ تا پایان سال ۹۳

جمعیت آماری	تعداد نمونه	رویکرد قداست‌گرا	رویکرد نشانه‌گرا	رویکرد علم‌گرا
پایان‌نامه	۲۴	۳	۶	محیط‌زیست
				حفظ مناطق طبیعی
				شناخت مناطق طبیعی
مقاله	۱۹۱	۱۸	۶۲	طبیعت و شهر
				طبیعت و سلامت روان
				سبزراه و پارک اکولوژیکی
				طبیعت در فرش و نقاشی

نمودار شماره ۸: انطباق رابطه انسان- طبیعت در ایران با نظریه‌های راپاپورت و آگوست کنت از نظر زمانی و محتوایی

فردی در ساخت طبیعت مصنوع یعنی باغ‌ها بهره ببرد. درحالی که در دوران معاصر نگاه جزءنگر غالب شده و ادراک انسان ایرانی در مواجهه با طبیعت بکر از علم و یافته‌های علمی تأثیر پذیرفته است؛ به نوعی که به تقویت جایگاه و برتری خود نسبت به طبیعت منجر شده است. در گذشته نوعی ارتباط حسی بین انسان و طبیعت وجود داشت که سبب می‌شد گمشده خود را در طبیعت بیابد، ولی امروزه این ارتباط بیش‌تر با هدف رفع نیازهای انسانی و حتی بدون توجه به میزان تحمل‌پذیری محیط طبیعی به سمت منطقی شدن پیش می‌رود و خود بشر به عنوان مسبب به دنبال اصلاح آن برای استفاده و حاکمیت بیش‌تر است. موضوع پایان‌نامه‌ها و مقاله‌های مورد بررسی به درستی این مهم را تصدیق می‌نمایند که این مسأله می‌تواند به آسیب‌های موجود در آینده دامن زند. چنین به نظر می‌رسد نگاه علمی صرف به طبیعت و فاصله گرفتن از نگاه نشانه‌ای که در آموزه‌های دینی به صورت خاص تأکید شده یکی از عمده دلایل ضعف‌های موجود در مکان‌یابی، اجرا و حتی نظارت و بهره‌برداری پروژه‌های شهرسازی و معماری بزرگ و کوچک مقیاس باشد.

پی‌نوشت‌ها

1. Gilgamesh
2. Utnapishtim
3. Dumuzi
4. Inanna
5. Tamuz
6. Etana
7. Shamash

دانشجویی و مقاله‌ها را به طبیعت بکر به عنوان موضوع روز مورد توجه متخصصان این رشته در مجامع معتبر علمی کشور نشان می‌دهد.

با توجه به نتایج به دست آمده از تحلیل محتوا، رویکردهای اصلی پایان‌نامه‌ها و مقاله‌های طبیعت-محور (با مطالعه محتوای چکیده آن‌ها) برای شناخت دقیق‌تر نوع‌شناسی رویکردها بررسی شدند. مضامین این رویکردها در مورد پایان‌نامه شامل باغ ایرانی و منظر اساطیری، مطالعه مناطق طبیعی، روش‌های حفاظت و احیای مناطق طبیعی، زیبایی‌شناسی و بازآفرینی طبیعت، بحران‌های محیط زیستی و بوم‌شناسی به دست آمد. هم‌چنین، مضامین به دست آمده از مطالعه مقاله‌ها شامل بررسی حضور عناصر طبیعی در معماری ایران، الهام از گیاهان در طراحی معماری، نقش طبیعت در شکل‌گیری ساختار شهر، تأثیر محیط سبز بر ارتقای سلامت روح و روان، بررسی اسطوره‌ها و نمادهای گیاهی در معماری معابد، سبزه‌راه و پارک اکولوژیکی و طبیعت‌گرایی در هنر نقاشی و فرش است. سهم هر رویکرد از پرداختن به طبیعت در قشر هدف این پژوهش در جدول شماره ۵ آمده است.

در نهایت می‌توان این‌گونه جمع‌بندی کرد که در دوران اولیه و پیش از اسلام نگاه کل‌نگر به طبیعت بکر غالب بود؛ به عبارت دیگر در گذشته انسان ایرانی طبیعت بکر و بدیع را به عنوان کلیتی پذیرفت که در آن نشانه‌هایی هم‌چون خلوص، آرایش طبیعی و هماهنگی با زمینه وجود داشت و سعی کرده بود از این نشانه‌ها در کنار توانایی‌های

۱۹. مددپور، محمد (۱۳۷۷)، **حکمت معنوی و ساحت هنر: تأملاتی در زمینه سیر هنر در ادوار تاریخی**، انتشارات حوزه هنری، تهران.

۲۰. ملکی، سعید؛ سعیدی، جعفر (۱۳۹۴)، «بررسی و تحلیل نقش طبیعت در ساختار معماری و شهرسازی اسلامی»، **فصلنامه جغرافیا و برنامه ریزی شهری چشم انداز زاگرس**، سال هفت، شماره ۲۵، بروجرد.

۲۱. مهدی نژاد، جمال الدین؛ ضرغامی، اسماعیل و سادات، سیده اشرف، (۱۳۹۴)، «رابطه انسان و طبیعت در باغ ایرانی از منظر معماری اسلامی»، **مجله نقش جهان**، شماره ۵-۱، تهران.

۲۲. نصر، سید حسین (۱۳۹۲)، **انسان سنتی و مدرن**، ترجمه: مهدی نجفی افرا، جامی، تهران.

۲۳. ----- (۱۳۸۶)، **دین و نظم طبیعت**، ترجمه: انشالله رحمتی، نشر نی، تهران.

۲۴. نقره کار، عبدالحمید (۱۳۹۲)، **جزوه درسی کلاس «انسان، طبیعت، معماری»**، گروه علمی مهندسی معماری و شهرسازی، دانشکده فنی و مهندسی، دانشگاه پیام نور، تهران.

۲۵. نقی زاده، محمد (۱۳۸۵)، **معماری و شهرسازی اسلامی**، انتشارات راهیان، اصفهان.

۲۶. هوک، ساموئل هنری (۱۳۶۸)، **اساطیر خاورمیانه**، ترجمه: علی اصغر بهرامی و فرنگیس مزدپور، انتشارات روشنگران، تهران.

۲۷. یزدگرد، فاطمه (۱۳۹۰)، «بازآفرینی پایداری با تأکید بر نقش طبیعت در ساختار کالبدی شهرهای ایرانی- اسلامی»، **فصلنامه مطالعات شهر ایرانی اسلامی**، شماره پنجم، تهران.

28. Rapoport, Amos (1969), **Editor: Philip L. Wagner, House Form and Culture**. University College London.

8. Hum

9. Vispobish

۱۰. انسان جانشین و خلیفه خداوند در استعمار، عمران و آبادانی زمین است؛ جانشینی و خلافت ایجاب می نماید که او امانت زمین را به نیکویی حفظ نموده و آن را از هر گونه تخریب و فساد مصون نگه دارد و با دانش و علم نسبت به بهره‌وری و عمران زمین بکوشد و فضای محیط زیست موجودات دیگر را تضمین نماید و امکان بهره‌وری همگانی و همیشگی را برای همه موجودات در زمین فراهم آورد.

11. Science Information Database

فهرست منابع و مراجع

۱. قرآن کریم.

۲. امین زاده، بهناز (۱۳۸۱)، «جهان بینی دینی و محیط زیست، درآمدی بر نگرش اسلام به طبیعت»، **مجله محیط شناسی**، شماره ۳۰، تهران.
۳. آموزگار، ژاله (۱۳۷۴)، **تاریخ اساطیری ایران**، سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت)، تهران.
۴. بهار، مهرداد (۱۳۶۲)، **پژوهشی در اساطیر ایران**، توس، تهران.
۵. پورجعفر، محمدرضا و مهندس پور، فرهاد (۱۳۸۴)، «همانندی‌های دو قهرمان اسطوره‌ای در ادبیات حماسی ایران و ادبیات نمایشی ایرلند (رستم- کوهلین)»، **مجله پژوهش‌های ادبی**، شماره ۷، تهران.
۶. پورخالقی، مهدخت (۱۳۸۱)، **ارزش‌های نمادین درخت در شاهنامه**، به نشر مشهد.
۷. پیرنیا، محمدکریم (۱۳۷۰)، «درباره شهرسازی و معماری سنتی ایران»، **مجله آبادی**، سال اول، شماره اول، تهران.
۸. جوادی، شهره (۱۳۸۶)، «اماکن مقدس در ارتباط با طبیعت (آب، درخت و کوه)»، **مجله باغ نظر**، سال چهارم، شماره ۸، تهران.
۹. حقیقت بین، مهدی (۱۳۸۹)، **بررسی زیباشناختی طراحی باغ ایرانی در محورهای شاخص شهری (صفوی) و تأثیر آن بر خارج از ایران (شبه قاره هند و اروپا)**، استاد راهنما: مجتبی انصاری، رساله دکتری پژوهش هنر، دانشگاه تربیت مدرس، تهران.
۱۰. حقیقت بین، مهدی؛ مجتبی انصاری و بمانیان، محمدرضا (۱۳۹۲)، «بررسی آموزه‌های مذهب شیعه در باغ‌شهرهای صفوی»، **فصلنامه مطالعات شهر ایرانی- اسلامی**، شماره ۱۴.
۱۱. خسروی، غلام‌رضا (۱۳۸۹)، **ویژگی‌های شهر اسلامی**، سازمان فرهنگی هنری شهرداری تهران، مرکز مطالعات فرهنگی شهر تهران.
۱۲. شرقی، علی و قنبران، عبدالحمید، (۱۳۹۱)، «آموزه‌هایی از طبیعت در طراحی معماری»، **مجله علوم و تکنولوژی محیط زیست**، شماره سه، تهران.
۱۳. شفیع‌ی مازندرانی، محمد (۱۳۲۸)، **طبیعت و محیط زیست از منظر قرآن و سنت**، افق، تهران.
۱۴. طاووسی، محمود، (۱۳۸۱)، «بررسی تطبیقی مفهوم نمادین "درخت" در ایران (با تأکید بر برخی متون ادبی و عرفانی ایران باستان و ایران اسلامی)»، **فصلنامه مدرس هنر**، دوره اول، شماره دوم، تهران.
۱۵. کزازی، م.ج. (۱۳۷۶)، **رویا، حماسه و اسطوره**، مرکز، تهران.
۱۶. گریمال، پی پر (۱۳۶۹)، **اسطوره‌های بابل و ایران باستان**، ترجمه: ایرج علی آبادی، سازمان انتشارات و آموزش انقلاب اسلامی، تهران.
۱۷. مجتهدی، بهار (۱۳۸۹)، «رودخانه خشک تبریز- محور پایداری شهر تبریز»، **مجله منظر**، شماره نه، تهران.
۱۸. محمندی، جمال؛ شیخ بیگلر، رعنا (۱۳۸۷)، «کارآیی شهر اسلامی در مواجهه با چالش‌های شهری امروز»، **مجموعه مقالات نخستین همایش آرمان شهر اسلامی**، اصفهان.